

УДК 712.253 «17./18»

С.І. Галкін, В.Л. Рубіс

*Державний дендрологічний парк "Олександрія" НАН України
м. Біла Церква – 13, Київська область, 09113 Україна
e-mail: alexandriapark@ukr.net*

ДЕРЖАВНИЙ ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК "ОЛЕКСАНДРІЯ" НАНУ – ЗРАЗОК РОМАНТИЧНОГО ПАРКУ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Стилі садово-паркового мистецтва, парк "Олександрія"

ДЕРЖАВНИЙ ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК "ОЛЕКСАНДРІЯ" НАН УКРАЇНИ – ЗРАЗОК РОМАНТИЧНОГО ПАРКУ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ. С.І. Галкін, В.Л. Рубіс. – В статті наведено дані щодо стильових особливостей парку "Олександрія", створеного наприкінці XVIII – на початку XIX ст. В композиціях парку помітно вплив двох стилів: Романтизму та Рококо. Основні паркові композиції мали меморіально-емблематичний, інші – декоративний або утилітарний характер.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕНДРОЛОГИЧЕСКИЙ ПАРК "АЛЕКСАНДРИЯ" НАН УКРАИНЫ – ОБРАЗЕЦ РОМАНТИЧЕСКОГО ПАРКА КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XIX ВВ. С.И. Галкин, В.Л. Рубис. – В статье приведены данные о стилевых особенностях парка "Александрия", созданного в конце XVIII – начале XIX в. В композициях парка заметно влияние двух стилей: Романтизма и Рококо. Основные парковые композиции имели мемориально-эмблематичный, другие – декоративный или утилитарный характер.

THE STATE DENDROLOGICAL PARK "OLEXANDRIA" OF NASU IS A SAMPLE OF THE ROMANTIC PARK OF THE END OF XVIII AND BEGINNING OF XIX CENTURY. S.I. Galkin, V.L. Rubis. – The data about the stylistic peculiarities of the park "Olexandria", which was established in the end of XVIII and beginning of XIX century, are given in the paper. The influence of two styles: Romanticism and Rococo are in the park's compositions. The main park compositions have the memorial and emblematic feature and others – decorative or utilitarian one.

За своєю багатогранністю садово-паркове мистецтво тісно пов'язане з національними особливостями, а також архітектурою конкретного історичного періоду, науковими знаннями про рослинний світ, формами господарювання і громадським смаком. Спочатку на присадибних ділянках переважно вирощували овочі і плолові рослини. Згодом, з розвитком філософської думки і економічним прогресом, стали створюватися і перші сади, як власного, так і громадського підпорядкування. Європейське садівництво пройшло довгий шлях розвитку. Першими були сади Древньої Греції та Риму, далі сади Середньовіччя, Ренесансу, Класицизму, Бароко та Рококо (Рандхава, 1981; Лихачев, 1991; Білоус, 2001).

Паралельно з розвитком стилів бароко і рококо в Західній Європі, зокрема Англії, в першій половині XVIII ст. стали з'являтися і ландшафтні парки; одним з перших був парк в Стоу (1730 р.). Згодом цей стиль став панівним у країнах Західної Європи та в Росії. Цей новий стиль носив пейзажний або ландшафтний характер. Він відрізняється від класичного тим, що тут на передній план виступає сама природа у всій її неповторній красі, у багатстві рослинного світу, різноманітності фарб і форм. Звивисті, а не прямолінійні доріжки, далекі перспективи ландшафту, нерівні природні береги водойм, мальовничі галявини, гаї та все інше, що характерно для самої природи – ось головні риси цього стилю (Клукерт, 2009).

На Україні паркознавство розвивалося під західноєвропейським і російським впливом. Перші сади ренесансу і бароко з елементами класицизму були побудовані в Жовкві, Підгірцях, Олеську, Збаражі, Кристинополі, Печері, Вишнівці. На жаль, жоден з перерахованих паркових ансамблів не зберігся повністю до нашого часу (Кохно, 2007).

У другій половині XVIII і початку XIX ст. художнє бачення українських аристократів вже було зорієнтоване на красу природного пейзажу. У цей час були створені чудові паркові ансамблі в Тульчині, Яготині, Шпанові, Межирічах, Білій Церкві, Умані, Тростянці, Сокиринцях, Качанівці та ін. (Родічкін, 2006).

Стиль більшості українських паркових ансамблів є маловивченим. Тому важливим завданням для паркознавців є з'ясування стильових особливостей найбільш відомих парків України. У зв'язку з трагічними подіями XX століття покинуті мастки магнатів занепали. Нові господарі не дбали про подальшу долю паркових насаджень, які майже повсюди були кинуті на призволяще і використовувалися для вирішення господарських проблем. Фактично, завдяки Академії наук України, свою структуру і призначення зберегли тільки три старовинні парки: "Олександрія" (1793 р.), "Софіївка" (1796 р.) та "Тростянець" (1843 р.). Сьогодні вони є чудовими зразками садово-паркового мистецтва.

Об'єктом наших досліджень був дендрологічний парк "Олександрія" – один з найвідоміших пейзажних парків України.

Методи досліджень

Предмет досліджень – історія заснування парку та його стильові особливості. В роботі використано історико-хронологічний та історико-науковий методи досліджень.

Результати досліджень

Парк "Олександрія" був створений недалеко від міста Біла Церква на землях Коронного гетьмана Речі Посполитої Ксаверія Браницького і названий на честь його дружини Олександрри. О. Браницька (Енгельгардт), будучи племінницею князя Г. Потьомкіна і фрейліною при дворі імператриці Катерини II, довгий час проживала в Санкт-Петербурзі. На її очах будувався прекрасний романтичний ландшафтний парк у Царському Селі (точніше, був перебудований з парку класичного стилю, який залишила після себе Єлизавета), і схожий за стилем парк в Павловську. Тому, як свідчать архівні матеріали, за модою того часу парк "Олександрія" створювався аналогічно російським паркам під Санкт-Петербургом в романтичному стилі.

Романтизм, як стиль садово-паркового мистецтва, став надзвичайно популярним в Європі наприкінці XVIII ст. На думку Д.С. Лихачова, його можна розглядати як різновид і глибокий розвиток пейзажних парків. Романтизм пропагував ідеалістичні, сільські та героїчні композиції, штучні руїни і т.п. (Лихачев, 1991).

Як відомо, особливістю передромантичних і романтичних парків є наявність великої кількості символічних знаків (храмів, альтанок, будиночків тощо), присвячених романтичним почуттям і буколістичним мотивам. Так, наприклад, у польському романтичному парку в Пулавах, який належав княгині Чорторійській, і в її парку "Аркадія" знаходяться вівтарі Любові, Дружби, Надії, Подяки та Спогадів. Аналогічні приклади можна знайти і в Царскосільському (вежа "Руїна") і Павловському (Молочний будиночок, Храм Дружби) парках (Лихачев, 1991).

Унікальним є те, що в романтичному парку "Олександрія" були створені композиції з елементами рококо. Вплив цього стилю відчувається в організації сітки доріжок, майданчиків та інших планувальних елементів, влаштованих перед Танцювальним та іншими павільйонами. Цей вплив особливо помітний в районі павільйонів, де доріжки мають химерні обриси з великими майданчиками на завитках. Деякі з цих майданчиків за формою нагадують мушлі (Салатич, 1949).

У східній частині парку знаходяться композиції, створені в перші роки його організації. Ділянка, на якій вони розміщені, відокремлюється глибоким ровом від головної в'язної алеї і зв'язується з комплексом павільйонів за допомогою доріжки, яка йде паралельно головній алеї. Тут були створені два практично однакові масиви, присвячені Катерині II і Г. Потьомкіну. До наших днів зберігся тільки павільйон Ротонда. Поруч з цими композиціями розташована так звана ділянка "кліни", яка представляє собою систему доріжок, обмежених еліптичною кривою, і доріжок у вигляді променів, що відходять від круглого майданчика. У його центрі знаходилася бронзова статуя Юпітера. На плані парку 1858 р. видно, що фігура, утворена променеподібними доріжками, нагадує

мушлю. Таким чином, в химерних обрисах доріжок, що прилягають до цього майданчика, виявився вплив рококо. Типовими для цього стилю можна вважати різнокольорові статуї китаїця і китаянки, встановлені біля Китайського містка і статую Янголятка біля острова Троянд.

Особливої уваги заслуговують меморіально-емблематичні риси романтичних парків зі спробою увічнити в них знаменитих гостей. У парку "Олександрія" на замовлення графів Браницьких планувалося побудувати мавзолей Потьомкіна. Зберігся його проект, створений на початку 1790-х років відомим російським архітектором І. Старовим (він будував для Потьомкіна Таврійський палац в Санкт-Петербурзі). Стіни мавзолею були задумані у вигляді декількох ротонд, а аттик (з'єднує стіни і купол) – у вигляді колонади. Враховуючи розміри і велич цієї будівлі, вона, безсумнівно, мала стати доміантою всієї композиції "Олександрії". Новий сад повинен був розповідати про велич діянь князя Таврійського і викликати смуток з приводу передчасної його смерті (Чернецький, 1997).

Ця ідея характерна для романтичних парків того часу. Із середини XVIII століття починається культ надгробних пам'яників серед природи, як приклад, могильний монумент Ж.Ж. Руссо в Ермонвілі (Лихачев, 1991).

Подібний приклад можна привести, аналізуючи влаштування Павловського парку, який будував архітектор Гонзаго. Павловськ був задуманий як меморіальний парк "park excellence". Він був резиденцією вдови Павла І Марії Федорівни, "заповідним углом, отведённым воспоминаниям и скорби императрицы". У Павловському парку в Новій Сільвії був побудований храм "супругу благодетелю" (Лихачев, 1991).

Саме такий меланхолійний сад планувалося побудувати в "Олександрії". Однак, після смерті Катерини II гр. Браницькі потрапили в немилість до Павла І. Їх перестали приймати при дворі, встановили за ними нагляд і тому втілити в життя цей задум стало неможливо. Виникла нова ідея – побудувати замість мавзолею кілька споруд, спираючись на композиційні частини проекту І. Старова. У східній частині парку була побудована Ротонда з бюстом Потьомкіна і написом під ним: "Полезен миром и войной Екатерины друг, Благотворитель мой" (Галкін та ін., 2007).

У центральній частині будується Колонада, про яку один з дослідників "Олександрії" сказав, що вона "... фактически не принадлежит к сооружениям малых архитектурных форм, а есть скорее фрагментом монументальной архитектуры" (Криворучко, 1979).

Білу Церкву і графську резиденцію "Олександрію" у вересні 1816 і в 1817 році двічі відвідав російський імператор Олександр І. Браницькі про ті відвідини свято пам'ятали. На тому місці, де імператор пив чай і спостерігав ілюмінацію, після його смерті було встановлено бронзовий бюст на гранітному п'єдесталі з бронзовою дошкою, і на ній, в лавровому вінку, короткий, зворушливий напис: "Воспоминания радости и печали".

У так званому Царському саду імператор Олександр І посадив модрина, а Микола І та його дружина Олександра Федорівна – сім американських лип і ясенів. Кожне дерево було обнесене чавунною решіткою, на якій, під короною, мідна дошка з написом, ким і коли посажено дерево. Поблизу цих заповітних дерев альтанка з граба, за планом, надісланим з Павловська імператрицею Марією Федорівною (Галкін та ін., 2007).

У період з 1819 по 1829 рр. в "Олександрії" були створені композиції на честь ще однієї видатної особистості Російської імперії, відомого полководця і адміністратора того часу, графа, а потім і князя Михайла Семеновича Воронцова – зятя графів Браницьких. Найбільш раннім присвяченим Воронцову елементом парку була статуя "Гладіатор", встановлена між 1819–1822 рр., на постаменті якої викарбувано напис французькою: "Dedié au Cte Michel Woronzow".

Під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. граф М.С. Воронцов командував облогою та штурмом болгарської фортеці Варна, за що був нагороджений Імператором золотою шпагою з алмазами і написом: "За взятие Варны". Ця подія була втілена в кількох меморіальних композиціях "Олександрії". Вихідним пунктом циклу Воронцова стала композиція "Варна", яка розташовувалася в Припалацовій частині резиденції поруч з Літнім палацом і напроти монаршого павільйону. На штучному острівці був створений невеликий сад, який отримав назву "Варна". На високій кам'яній брилі сидить болгарська

дівчина, засмучена тим, що розбила глечик з водою, який несла російським солдатам (Галкін та ін., 2007).

Графу Воронцову і подіям, пов'язаним з російсько-турецькою війною 1828–1829 рр., присвячена в "Олександрії" ще одна цікава композиція – "Турецький будиночок". Споруда знаменита тим, що при будівництві в її стіни було вмонтовано 2 мармурові плити з написами давньо-турецькою мовою. Ці плити привезені з Болгарії, вони знаходились на стінах фортеці "Варна" і прославляли велич шаха Махмуда Хан Газі.

Після того, як російські війська підкорили цю, як здавалося, неприступну фортецю, граф Воронцов демонтував плити, привіз в якості трофея і подарував їх своїй тещі – графині А. Браницькій.

Як встановлено дослідженнями, проведеними в останні роки, в "Олександрії" була ще одна меморіальна композиція, про яку раніше не згадувалося. Йдеться про "Шолом Багратіона". Петро Іванович Багратіон – князь, герой Вітчизняної війни 1812 року, був близьким другом сім'ї Браницьких. Він був одружений на Катерині Скавронській – внучатій племінниці князя Г. Потьомкіна, якій графиня Олександра Браницька була рідною тіткою. Багратіон неодноразово гостював у Браницьких і в один зі своїх приїздів подарував господарям свій військовий шолом. Загинув Багратіон у 1812 році, внаслідок важкого поранення під Бородіно. На згадку про цю видатну людину в "Олександрії" була встановлена колона, яку прикрашав шолом Багратіона. Поруч, над глибоким яром, височів чудернацької форми пішохідний міст. Місце це було одним з улюблених і часто відвідувалося гостями парку.

Оскільки парк "Олександрія" створювався в епоху романтизму, природно, що на його території були побудовані штучні Руїни. Але вони мали вигляд не середньовічного замку, як було прийнято в ті часи, а були побудовані в стилі класицизму, щоб гармоніювати з усім комплексом споруд. Руїни були зведені на дамбі між Лазневим ставком і струмком, що впадає в річку Рось. Складаються вони з двох видовжених однаково віддалених один від одного крил, які внизу з'єднуються аркадою, крізь яку витікає вода з верхнього ставка. Над невеликою стінкою, яка об'єднує два крила, розміщена тераса з балюстрадаю, звідки відкривається один з найпрекрасніших видів на річку.

Крім будівель практичного та декоративного призначення, в парку було побудовано багато інших споруд, які збагачували або підкреслювали красу природного пейзажу. До них належать мости і місточки, які височіли над численними каналами. Серед найбільших і дивовижних – "Китайський" місток, який знаходиться недалеко від Великої галявини, між двома ставками середньої балки. При вході на місток встановлені фігури китайців у натуральну величину.

Невеликий місток, збудований з пісковика і польового шпату, вів на острів Троянд. Посередині острова досить щільно росли дерева, а по периметру – кущі троянд. Інший місток – перекинутий на невеликий острів Марії, який знаходиться біля Руїн. Дерева над ставками і каналами підібрані за видами і колористичними групами таким чином, щоб найбільша їх кількість відбивалася у воді. Особливо вражаючий ефект справляло це видовище восени, коли листя набувало різних кольорів і відтінків. По водній поверхні плавали лебеді, а в ставках мешкали рідкісні види, в основному, декоративних риб.

Весь парк був оточений глибоким ровом (прийом "ах-ах"). Парк займав площу понад 200 га. Центральна Велика галявина, оточена з усіх боків старими деревами, мала площу 10 га. Всі основні архітектурні споруди, ставки і канали розташовані по периметру Великої галявини. Всі алеї та доріжки ведуть у напрямку Великої галявини. Серед висаджених групами або поодиноці дерев, часто з великою кроною, в Олександрії були дуби звичайний і червоний, пірамідальні тополі, берези, платани, каштани, тюльпанові дерева, черемхи, горіхи, граби, осики, ялиці, сосни звичайна і Веймутова. Поміж декоративних кущів, особливо поряд з літнім палацом і павільйонами, переважали різні види бузку і жасмину. Все це доповнювали мальовничо розкидані по центральній частині парку квіткові клумби і екзотичні рослини – пальми і агави, які виставлялися на газон з паркової оранжереї.

Висновки

Композиції в парку "Олександрія" створювалися під впливом традицій російського садово-паркового мистецтва, яке свого найбільшого розвитку досягло в композиціях Царськосільського та Павлівського парків під Санкт-Петербургом. Основні серед них присвячені видатним російським особам: Катерині II, Г.О. Потьомкіну, М.С. Воронцову, П.І. Багратіону та мають меморіально-емблематичний характер. Інші були виключно декоративними або утилітарними та характерними для епохи Романтизму. Вплив стилю Рококо, на зміну якого прийшов Романтизм, відмічено в найбільш ранніх композиціях парку: ділянка "Клини" та ін.

- Білоус В. І.* Садово-паркове мистецтво / В. І. Білоус. – К. : Науковий світ, 2001. – 299 с.
- Галкін С. І.* Структура та символіка старовинного парку "Олександрія" в білоцерківській резиденції графів Браницьких / С. І. Галкін, О. Л. Гурковська, Є. А. Чернецький. – Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2007. – 96 с. : іл.
- Клукерт Э.* Садово-парковое искусство Европы от античности до наших дней / Э. Клукарт. – М. : АРТ-РОДНИК, 2009. – 496 с.
- Кохно М. А.* Історія інтродукції деревних рослин в Україні (короткий нарис) / М. А. Кохно ; за ред. проф. С. І. Кузнецова. – К. : Фітосоціоцентр, 2007. – 67 с.
- Криворучко Д. М.* Олександрія / Д. М. Криворучко. – К. : Будівельник, 1979. – 96 с. : іл.
- Лихачев Д. С.* Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей: сад как текст / Д. С. Лихачев. – С.-Петербург : Наука, 1991. – 371 с.
- Рандхава М.* Сады через века : Пер. с английского Л.Д. Ардашниковой / М. Рандхава. – М. : Знание, 1981. – 320 с.
- Родічкін І. Д.* Старовинні маєтки України : Книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2006. – 384 с. : іл.
- Салатич А. К.* Парк Олександрія / А. К. Салатич ; за загальною редакцією О. Л. Липи. – К. : Видавництво Академії архітектури УРСР, 1949. – 105 с. : іл. + плани.
- Чернецький Е.* Меморіал світлейшому князю Григорію Потемкіну-Тавричеському в Белой Церкви / Е. Чернецький. – Біла Церква : Мустанг, 1997. – 44 с.

Надійшла 05.03.2012 р.